

Perėjęs XX amžių

VILIUS STAKĖNAS

Jono Kubiliaus gimimo metais XX amžiaus pradžios ženklas dar buvo aiškiai matyti, dar tebetvyrojo pirmųjų tragedijų aidas, bet viltys buvo jaunos ir gaivios.

Paskutiniaisiais gyvenimo metais jau galėjo stebėti, kaip tolsta XXI amžiaus pradžia.

Retam lemta pereiti visą šimtmetį, išvysti ir dalyvauti nenuspėjamos jo raidos įvykiuose.

Profesoriui Jonui Kubiliui beveik pavyko.

Pirmieji žingsniai, metai, knygos

1921 metų liepos 27 dieną Tauragės apskrities Fermų kaimo ūkininkų Petro ir Petronėlės šeimoje gimė sūnus. Pirmagimis. Pavadino Jonu. Vėliau atsirito dar keturi broliai — Juozas, Antanas, Bronius ir Vytautas. Pirmieji mokslai – prie ūkio, gyvulių ganymo. Paskui pradžios mokykla kaimynystėje, progimnazija Eržvilke ir gimnazija Raseiniuose. Raseinių gimnazijoje domino viskas — literatūra, matematika, kalbos... Skaitė ir skaitė. Stropiai vedė perskaitytų knygų sąrašą, tarsi aplankytų šalių.

Gerai išmoko lotyniškai. Matematika traukė galimybe pačiam tyrinėti, bandyti savo jėgas. Jonas bandė. Greitai suprato, kad nėra paprasta surasti taką, kuriuo dar niekas nėjo.

1940 metų birželio 14 dieną buvo teikiami brandos atestatai. Jonas Kubilius kalbėjo moksleivių vardu. Tikriausiai tai pirmoji jo vieša kalba. Paskutiniame ateitininkų susirinkime prie Kalnųjų vėl kalbėjo. Baigė Getės Fausto žodžiais: „Sustok, akimirka žavinga“. Bet gimnazijos metai — jau praeitis. Žlegantys tankai Raseinių plente į praeitį stūmė ir nepriklausomos Lietuvos respubliką.

Universitete: studijos ir pareigos

Matematika studijoms – neįprastas pasirinkimas tais metais. Ar ne geriau siekti inžinerinių ar medicinos mokslų? Matematikos ir fizikos studijas 1940

metais atkuriamame lietuviškame Vilniaus universitete pasirinko nemažai jaunuolių – 130. Pirmieji metai: auditorijose – mathematica perennes, už jų sienų – grėsminga socialinių-politinių aplinkybių kaita. Antrieji studijų metai – jau vokiečių okupuotoje sostinėje. Vietoje trispalvių – vėliavos su svastikomis, parduotuvės „Nur für Deutsche“, maisto kortelės, paskaitos nešildomosiose patalpose. 1943 metų kovo 17 diena. Ant Universiteto durų lentelė – „Uždarytas“. Paskaitos dėstytojų butuose, mieste tykantys pavojai. Pagaliau tėviškė, prieglobstis, tik ar saugus? 1944 metų rudenį – mokytojo darbas Eržvilko gimnazijoje, dvilypė tikrovė – spigus oficialios valdžios balsas, pogrindžio tylą. Trečiasis grįžimas į Universitetą 1945 metų rudenį, pirmosios pareigos – vyresniojo laboranto. 1946 metais studijų pabaiga ir naujos pareigos – parengiamųjų kursų direktoriaus. Vadinasi – ūkiniai rūpesčiai pokario nepriteklių metais.

Augimas ir auginimas

Prieškariu Kauno universitete matematiką dėstė keletas užsienyje studijavusių dėstytojų – P. Katilius, G. Žilinskas, O. Stanaitis. Tačiau matematinių tyrimų – tik užuomazgos. Vakarų pasaulio moksliniai centrai pokario metais tapo nebe prieinami, tačiau pasaulinio lygio matematiniai tyrimai buvo vykdomi Rusijoje. Matematika lydoma iš atsparaus metalo, jo neįveikia ideologijų rūdys. Galimybė išvykti į aspirantūrą J. Kubilius pradėjo rūpintis 1947 metais. Pradžia nekokia – G. Zimanas neigiamai įvertino J. Kubiliaus žinias per marksizmo-leninizmo egzaminą. Nenuleido rankų – praėjo metai ir atsivėrė galimybė išvykti į Leningradą aspirantūros studijų. Į geležinkelio stotį išlydėjo būrelis kolegų ir studentų. Moksliniu vadovu Leningrade tapo J. Linikas – pasaulinio garso matematikas. Tyrimų tema – iš skaičių teorijos. Sekėsi – jau 1949 metais išspausdino straipsnį. Greitai rezultatų prisirinko ir visai disertacijai. Bet nutarė neskubėti – išnaudoti aspirantūros metus studijoms, bendravimui su aspirantais, kurie vėliau tapo matematikos pasaulio įžymybėmis. Disertaciją apgynė 1951 metais. Gal liksiąs Leningrade, čia matematinių tyrimų centras, čia sklando idėjos, turtingos bibliotekos? Ne, grįš į Vilnių, kur viso to nėra, bet reikia sukurti. 1951 metų rugsėjį – Bendrosios matematikos katedros vyresnysis dėstytojas. Daug kursų, kuriuos reikia rengti ir skaityti pačiam mokantis. Režimo letenų grybšnis – 1951 metais ištremta motina ir brolis. Vyriausias brolis už ryšius su partizanais jau anksčiau buvo nuteistas 25 metams, tėvas jau miręs. Reikėjo sukąsti dantis ir dirbti. Mokslui reikėjo jaunų jėgų. 1952 metais organizavo pirmąją respublikinę jaunųjų matematikų olimpiadą. 2011 metais įvyko jau 60-oji! Kiek talentų išugdyta, kiek jaunuolių olimpiadų dėka rado savo kelią! 1952

metais tapo Mokslų akademijos Fizikos-technikos instituto vyresniuoju moksliniu bendradarbiu. Kvietė akademijos prezidentas J. Matulis, kita vertus, po šeimos ištrėmimo ir J. Kubiliaus padėtis universitete nebuvo tvirta. Darbovietės pakeitimas buvo formalus – skaitė tuos pačius kursus universitete, dirbo su vyresniųjų kursų studentais. 1955 organizavo tikimybių teorijos ir skaičių teorijos seminarą. Šis seminaras veikė kone pusšimtį metų ir buvo pagrindinė lietuvių matematikų darbų aptarimo vieta. Pats gilinosi į mokslą. 1953 metais J. Linikas pakvietė į doktorantūrą Matematikos institute. Nuvyko parodyti savo rezultatus ir pasitarti. Institutas mielai priimtų, bet yra viena telegrama. Iš LKP CK: „Į doktorantūrą J. Kubiliaus nerekomenduojame“. Apmaudą darbas gydo. J. Kubilius ir dirbo. 1956 metais J. Matulis pranešė – LKP CK jau nebesipriešina. „Nebėra kam priešintis, disertacija jau yra. Tegu tik ginti netrukdo“. J. Kubilius daktaro disertaciją apgynė Maskvoje 1957 metų spalį. Tai buvo didelis įvykis – pirmoji matematikos srities daktaro disertacija Lietuvoje. Jos rezultatai sugulė į monografiją „Tikimybiniai skaičių teorijos metodai“. Knyga išleista dukart rusų kalba, o užsienyje net šešis kartus. Joje išdėstyti tikimybinės skaičių teorijos pagrindai, ši kryptis plėtojama iki šiol. Daug mokslo organizavimo veiklos – vadovavimas aspirantams, rūpestis išsiųsti gabiuosius į matematinius centrus, kad įvairėtų tematika. 1958 metais pagaliau pripažinimas ir tėvynėje – mokslo premija!

Trečdalių šimtmečio – rektorius!

1958 metais tamsūs debesys susitelkė virš Vilniaus universiteto rektoriaus – J. Bulavo galvos. J. Bulovas buvo politinio atlydžio rektorius, sėkmingai pasinaudojęs laisvesniu režimo laikotarpiu ir atlietuvinę universitetą – buvo atleista apie 100 nekvalifikuotų atvykėlių. Tačiau partinė valdžia atidžiai stebėjo universiteto gyvenimą. Didelio atgarsio susilaukė 1956 metų Vėlinių minėjimas Rasose, virtęs tautine manifestacija, Partijos veikėjai kritikavo Lietuvių literatūros katedros veiklą, kuri partijos veikėjų nuomone, skleidžia negatyvias mintis apie rusų tautą. Partinė valdžia dairėsi naujo rektoriaus. Apsistota prie J. Kubiliaus. Galima tik spėlioti kodėl. Jaunas (tuomet 37 metų), todėl galbūt paveikus, pripažintas matematikas, nekeliančio pavojaus ideologijai mokslo atstovas. 1958 metų liepos 3 dieną J. Kubilius buvo paskirtas Vilniaus universiteto rektorium. Palengva susiklostė ir sutvirtėjo rektoriaus siekiniai: išsaugoti patikimus žmones, paversti Universitetą lietuvišku mokslo ir kultūros centru, susigrąžinti istoriją. Teprisimena linę paskubomis spręsti, kad veikti reikėjo respublikos ir sąjunginės partinės-ūkinės valdžios, o ne autonomijos lauke! Universitetas pradėjo labai intensyviai plėstis sept-

intajame dešimtmetyje. Kiek slenksčių minta ir varstyta durų, kad 1968 metais prasidėtų universiteto miestelio statybos Saulėtekyje! Arba kad universitetui sugrįžtų Šventų Jonų bažnyčia, buvusi „Tiesos“ laikraščio popieriaus sandėliu, kurio grindis laužė sunkvežimiai. Septintajame dešimtmetyje susiformavo ir sutvirtėjo mokslinio tyrimo kryptys. Universiteto mokslo tarybose buvo ginamos 10 sričių mokslo daktarų ir 25 sričių – mokslų kandidatų disertacijos. Istorijos gražinimas į universiteto bendruomenės savimonę – lyg bandymas žvelgti pro šarmotą langą. Pirmiausia – maža atšildyta akutė – kuklus universiteto 380 metų minėjimas 1959 metais. Daugiau ir drąsiau – 1970 metais universiteto bibliotekos 400 metų jubiliejus, kuriam ruošiasi trejetą metų. Ir pagaliau – didžioji universiteto 400 metų sukakties šventė 1979 metais! Vargu ar kada universiteto šventė dar taps tokio reikšmingu visos Lietuvos įvykiu kaip anuomet. Žmonės išgyveno jausmą, kad kitokia istorija, kitos vertybės atveriamos viešojoje erdvėje, kurioje buvo leidžiami daugiausia monotoniški ideologiniai spektakliai. Šventė baigėsi, bet nepraėjo – menininkų Š. Šimulyno, R. Gibavičiaus, R. Jasudytės, V. Trušio, V. Valiaus, A. Kmieliausko ir kitų kūriniai Filologijos fakultete tai vis tos šventės ženklai. Ir J. Juzeliūno simfonija „Cantus Magnificat“, J. Marcinkevičiaus poema „Pažinimo medis“... Tikra senojo universiteto žvaigždžių valanda!

Nunquam otiosus

1991 metais Jonas Kubilius perdavė rektoriaus skeptrą profesoriui Rolandui Pavilioniui. Pasakė kalbą, apžvelgė nueitą kelią, priminė, kad universiteto bendruomenė turi sutelktai siekti, kad universitetas galėtų didžiuotis ne vien tik savo istorija. Buvo atgimimo, didelių pokyčių metai. Universitetui reikėjo naujo statuto, reikėjo pertvarkyti visą mokslo ir švietimo sistemą. Pertvarkyti, negriaunant, kas gero sukurta. Neketino likti nuošalyje, bet nebenorėjo vadovauti. Jaunesnė karta turi prisiimti atsakomybę. Tačiau vien stebėti, kas vyksta, neteko. 1992 metais rinkėjų valia atsidūrė Seime, pasirinko darbą Kultūros ir švietimo komitete. Vienas pagrindinių darbų - Mokslų akademijos statuto svarstymas ir priėmimas. Laikėsi nuomonės, kad mokslinius tyrimus reikia labiau sieti su universitetais, o Mokslų akademija turėtų tapti veikiau kvalifikuotų savo srities ekspertų bendrija kaip yra Vakarų demokratijos šalyse. Nuo 1996 metų – daugiau laiko prie darbo stalo, per daugelį metų rinktų knygų apsuptyje. Kilo sumanymas apžvelgti, kaip Lietuvoje susikūrė matematikos tyrimo kryptys, mokyklos. Pasitelkus kolegas parengta ir išleista matematikos mokslo raidą po 1945 metų apžvelgianti knyga. Rašyti tekstai studentams, mokslo straipsniai, apžvalgos ir atsiminimai.

Minint profesoriaus septyniasdešimt penkerių metų sukaktį jo mokiniai surengė Palangoje tarptautinę skaičių teorijos konferenciją. Po jos konferencijos buvo rengiamos kas penkeri metai. 2011 metais įvyko penktoji, paskutinioji su profesorium.

Ir paskutinis iškilmingas profesoriaus sukakties minėjimas Šv. Jonų bažnyčioje.

Tuometinis universiteto Rektorius B. Juodka kreipėsi į jubiliatą: „Legendini Vilniaus universiteto Rektoriau...“

Profesorė V. Daujotytė pradėjo savo kalbą taip: „Mūsų, susirinkusių į Šv. Jonų bažnyčią pagerbti Vilniaus universiteto Rektoriaus didžioji dalis yra jo epochos universiteto auklėtiniai. Epochos...“

Lietuvos prezidentas V. Adamkus pasakė: „Neveltui 1979 metais, minint Vilniaus universiteto keturiasdešimtąjį metų Rektorius mokslo ir kultūros tąsą palygino su miško augimu. Tai, ką vertingiausio savyje sukaupe seni medžiai vėliau perima su nauja jėga, atkartoja atžalynas...“